

Küllli Prillop

Tartu ülikooli eesti fonoloogia teadur

Küllli Habicht

Tartu ülikooli eesti keele kaasprofessor

Keel kütab kirgi 4

**Kaalul on eesti kirjakeele saatus:
kas null, üks või mitu?**

Eesti kirjakeele murranguperioode käsitleva artiklisarja seekordses loos heidame veel kord pilgu 200 aasta tagusesse aega. Lisaks kirjaviisi täpsustamise ettepanekutele, mida käsitlesime Oma Keele eelmises numbris, oli esile kerkinud teinegi tähtis küsimus: mitut eesti kirjakeelt on vaja?

Tollaste teadmiste järgi oli eesti keelel kaks peamurret: Tallinna murre ja Tartu murre. Eesti omaaegne haldusjaotus oli soodustanud kummagi jaoks eraldi kirjakeele kujunemist. Mõlemas kirjakeeles anti välja mitmekesist kirjandust. Esimene eesti ajaleht, Tartu- ja rahwa Näddali-Leht (1806), oli tartu keeles. Täielik Piibel, st nii Vana kui ka Uus Testament, oli aga trükituna olemas ainult tallinna keeles (1739), tartukeelsena oli ilmunud vaid Vastne Testament (1686).

Eesti ühiskirjakeele kujundamise aruteludes toodi esmalt välja majanduslikud argumendid: kui raamatuid saaks trükkida ühes keeles, mida mõistavad nii põhja- kui ka lõunaestlased, oleks nende väljaandmine odavam ja levik laiem. Kirglikuks muutusid keelevaidlused 1819. aasta

Liivimaa talurahvaseaduse tõlkimise ja Vastse Testamendi 1821. aasta uustrüki väljaandmise aegu. Kaalul oli tartu kirjakeele eluõigus ja tulevik.

Otto Wilhelm Masing ja kired ühiskirjakeele ümber

Eesti ühiskirjakeele kujundamise soov toetus 18. sajandil üle Euroopa levinud valgustusideedele (Voltaire, J.-J. Rousseau, J. G. von Herder jt). Valgustusliku mõistuspärasuse, süsteemsuse, moraalse teadlikkuse ning hariduse ja teaduse väärtustamise mõjul arendati kirjakultuuri kanda suutvaid rahvakeeli 18.–19. sajandil kogu Euroopas. Kirjakeelt peeti seejuures igapäevasest suhtluskeelest kõrgemal seisvaks keelekujuks – raamatute, seaduste ja hariduse keeleks, mis ühtlasi ühendab rahvast (vt Fishman 2010; Ives 2018).

Aktiivseim eesti ühiskirjakeele eest võitleja oli Otto Wilhelm Masing (1763–1832), Äksi pastor ja 1821. aastast Tartumaa praost. Masing valdas eesti keelt suurepäraselt – erinevalt nii mõnestki toonasest eesti keeles kirjutanud autorist. Masingu isa oli eestlasest köster, ema aadli-soost sakslanna. Masingut peeti eesti keele alal autoriteediks. Ta koostas kooliõpikuid, pani aluse eestikeelsele esseistikale ja populaarteadusele, arendas ajakirjandust, kavandas eesti keele grammatikat ja koostas eesti-saksa sõnaraamatu, mis ei jõudnud küll ilmumiseni. Lisaks sellele tegeles ta tõlkimisega ja tegi aktiivselt kaastööd oma sõbra ja mõttekaaslase Johann Heinrich Rosenplänteri eestiainelisele ajakirjale Beiträge (1813–1832).

Masing oli veendunud, et eestlaste kultuuri- ja haridustaseme tõstmiseks tuleb kasutada puhast ning üldist, vähelevinud murdepärasustest vaba tallinna kirjakeelt. Kohalikule rahvale selgitas ta ühiskirjakeele olemust enda välja antud Maarahva Nädalalehes, kirjutades seal, et kodu- ehk külakeel on harimata ning seda pruugitakse igapäevaelu asju ajades, aga kirja tarbeks kodumurre ei kõlba, sest kaugem rahvas ei saa sellest aru. Kirjakeel on tema sõnul haritud keel ja seda mõistavad kõik sama keele kõnelejad, mitte ainult ühe küla rahvas. Masing tõi näiteks, et Saksamaal on üle 800 dialekti, nii et mõne maakonna rahvas teist vaevu mõistab, kui kodukeelt räägitakse, aga kirjakeelt mõistavad nad kõik ja Piibelgi on ainult kirjakeelne. Lisaks hoiatas Masing ajastuomaselt rumaluse eest: kui rahvas on harimatu, siis kõlab tema keelgi rumalalt, rohkem haukumise kui kõnelemise moodi. (Masing 1822)

Kirjades Rosenplänterile oli Masing veelgi otsekohesem. Pärast oma populaarteadusliku jutukogu „Pühhapäwa Wahhe-luggemissed“ (1818) ilmumist kirjutas ta:

Räpina kihelkonda, sinna, kus inimesed ei räägi, vaid kõige hirmsamat tartu keelt hauguvad, on 50 eksemplari tellitud. Rõõmustan, kui see raamat ja tema järg vahest tartu žargooni aegamööda ära õõnestab ja hävitab. (Kirjad I: 273¹)

Niisiis polnud Masingu arust mõtet tartu kirjakeeles Piiblit välja anda, kui seni on tallinnakeelsega kenasti hakkama saadud. Samuti ei pidanud ta vajalikuks talurahvaseaduse tartu keelde tõlkimist, sest tema enese väga hoolikalt tehtud tõlge tallinna keelde oli juba olemas. Lõunaeestlaste endi suhtumine tallinna kirjakeelde olenes tollal arvatavasti sellest, kui erinev see oli nende kodumurrakust.

Masingule vastu astusid eelkõige Lõuna-Eesti vaimulikud. Nendegi seas oli ühiskirjakeele pooldajaid, aga nad ei tahtnud tartu keelt hüljata. Näiteks hilisem Tartu ülikooli eesti keele lektor, Rõngust pärit pastor Ludwig Wilhelm Moritz soovitas tugevamalt kõlava tallinna keele ja õrnema tartu keele kokku sulatada, nii et mõlemad peaksid millestki ka loobuma (vt Kirjad I: 156).

Ühiskirjakeele võimalused kaalukausil

Masingu vaateid tartu kirjakeele kohta jagas üldiselt Rosenplänter. Nendega nõustus veel nii mõnigi mõjukas usutegelane-haritlane. Näiteks Liivimaa ülemkonsistooriumi kindralsuperintendent Karl Gottlob Sonntag on Masingule kirjutanud:

Ses asjas, niipalju kui ma temast aru saan, olen Teiega täiest ühel arvamusel. Vist ei ole terves Euroopas ühtki teist näidet säärasest keelevõihklusest, et mingi pööbellik hääldusviis on omaette kirjakeeleks ülendatud. Just nagu oleks minu kaasmaalastel Radebergis olnud õigus luua enesele oma saksa keel seepärast, et nad selle kirjakeelse lause: *Morgen wollen wir nach Dresden fahren* [’Homme sõidame Dresdenisse’], hääldavad: *Murrne wummer no Drahsen foahra*. (Kirjad II: 74–75)

---

¹ Kirjad on originaalis saksakeelsed. Eesti keelde on need tõlkinud Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa; vt Kirjad I: 10.

Hiljem jäi Sonntag tasakaalukalt seisukohale, et Vastse Testamendi puhul tuleb siiski lähtuda tartukeelse ala koguduste ja pastorite soovist (Laanekask 2003: 138).

Ülemkonsistooriumile saadetud hinnangus Vastse Testamendi kohta oli Masing resoluutselt öelnud, et tõlkes on liiga palju keelevigu ja kirikutes tuleks kasutusele võtta keelelt korralikum tallinnakeelne Uus Testament. Enne lõplikku seisukohavõttu korraldati Võru praostkonnas ringküsitlus. Kõik kogudused ja pastorid soovisid edaspidigi kasutada tartukeelset Vastset Testamenti, sest tallinnakeelne Piibel polevat hästi arusaadav. Ülemkonsistoorium otsustas, et tartukeelne Vastne Testament ilmub, aga selle keelt peab tallinnakeelse Uue Testamendi eeskujul parandama. (Kirjad II: 51)

Kuigi Masingu tegevus, mis oli suunatud tartu kirjakeele vastu, võib tänapäevase pilguga tunduda kitsarinnaline, egoistlik ja ebaõiglane, tasub meeles pidada, et omas ajas olid tema vaated ootuspärased. Võib-olla ei oleks Masingu jõuliste väljaütlemisteta, tema kirjutatud populaarsete eestikeelsete raamatuteta ja paremate talurahvakoolide eest võitlemiseta haritud kirjakeele poole püüdlema hakatudki? Oli ju tollal kaalumisel veel üks võimalus – eestlaste ümberrahvastamine. Näiteks Kuramaa Kirjandus- ja Kunstiselts oli teiste seas ka Rosenplänterilt uurinud, mismoodi ta suhtub lätlaste ja eestlaste saksastamisse, selleks et neile hariduse andmine oleks kiirem ja lihtsam. Rosenplänteri avalikus vastuses seisab:

Teie kindlasti heasoovlikud märkused, et eestlastest kasvatuse ja pikapealse harimise teel sakslased peaksid saama, ei viiks, kui neid teostada tahetaks, minu arvates eesmärgile. Rahvus on asi, mis läbib meil kõiki ihuliikmeid, veresooni ja kõõluseid ning pärandub edasi, võiksin öelda, tuhandendasse inimpõlve. [---] Ja kas ei räägi kogemuski sellest, et rahvalt ei saa tema keelt ära võtta, et neil, kes ainult pealiskaudselt haritud ja kellel paljud keeled suus, puudub armastus, poolehoid ja mõistmine suure ja auväärse vastu. Oma murdestki ei taha inimene loobuda, saati siis kogu oma keelest! Pealegi hakkab eestlaste kultuur kiiresti edenema, sest neil on nüüd oma jurisdiktsioon ning Tallinnamaal seejuures juba isegi eestikeelsed protokollid. (Anvelt 1982)

Õnneks ei olnud saksastamise ideel Masinguga võrreldavat aktiivset ja mõjukat propageerijat.

Lõpetuseks

Eesti kirjakeele arendajad ei olnud 19. sajandi alguses oma ideedega ükski: ka mujal Euroopas taotleti kogu keeleruumis arusaadava kirjaliku keelekujuni jõudmist, väiksemate piirkondlike eripärade kõrvalejätmist, kaunist ja haritud kirjakeelt.

On aga tähelepanuväärne, et 19. sajandi alguskümnendite Eestis leidis haritlasi, nagu Otto Wilhelm Masing ja Johann Heinrich Rosenplänter, kes uskusid eesti kultuuri arenemisvõimesse ning võtsid oma südameasjaks eesti keele kujundamise kultuurkeeleks, kuigi nad ise pidasid endid sakslasteks (vt Kirjad I: 184 ja Paatsi 2002: 793).

Masing selgitas oma motivatsiooni eesti keelega tegelda nõnda:

Umbes kuus aastat tagasi ütles mulle võrratu vennalik sõber major v. Adlerberg Uue-Varudist: „Sõber! mis sunnib Teid ometi selle sitase rahva sitase keele peale nii palju aega ja mõtlemist raiskama. Kui mõlemat mõnele teisele objektile kulutaksite, võiks sellest maailmale tulu tulla, nii aga läheb kõik tühja.“ Küllap otsustab see armastatud sõber nüüd teisiti. Talurahvaseaduse tõlkimine on mulle selles mõttes midagi väga teretulnut, et annab võimaluse järelepõlvedele säilitada seda, mis muidu oleks minu 32-aastase stuudiumi² järel koos minuga hauda läinud. Lisaks teeb mulle rõõmu näidata, et [eesti] keel pole kaugelki nii vaene, kui asjatundmatus temast pasundanud – teda ainult ei tuntud –, ja mis kõige tähtsam (lubage mul seda ütelda, mind arrogantsuses süüdistamata), et talurahvaseaduses viimaks ometi leitakse midagi grammatiliselt õigesti sõnastatud ja antut, millele tulevikus võiks grammatika rajaneda ja osutada. (Kirjad II: 181)

Kirjakeele arendamine on pikk, vastuolusid ja kompromisse sisaldav protsess, mille mõistmiseks on kasulik vaadata ajalukku ja mõtestada keelearendajate vaateid oma ajastu ideede taustal.

---

² Masing peab silmas eesti keele omandamist-uurimist, millega ta oli selleks ajaks 32 aastat tegeleenud, et aru saada, mis on eesti keeles üldine, mis kitsalt murdeline.

Viidatud kirjandus

- Anvelt, Leo 1982. J. H. Rosenplänter eestlaste saksastamise vastu. – Keel ja Kirjandus 7, 369–370.
- Fishman, Joshua A. 2010. Sociolinguistics: Language and ethnic identity in context. – Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives. Vol. I. Ed. by Joshua A. Fishman, Ofelia García. Oxford: Oxford University Press, 23–35.
- Ives, Peter 2018. Language and the state in western political theory. Implications for language policy and planning. – The Oxford Handbook of Language Policy and Planning. Ed. by James W. Tollefson, Miguel Pérez-Milans. Oxford: Oxford University Press, 183–201.
- Kirjad I = Anvelt, Leo, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa 1995. Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Esimene köide 1814–1818. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kirjad II = Anvelt, Leo, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa 1996. Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Teine köide 1819–1820. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Laanekask, Heli 2003. Otto Wilhelm Masing ja Tartu keel ehk üksikisiku osast kirjakeele ajaloos. – Vana kirjakeel ühendab. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 129–180.
- Masing, Otto Wilhelm 1822. Kelemurded. – Marahwa Näddala-Leht, 381–387.
- Paatsi, Vello 2002. Täiendusi Johann Heinrich Rosenplänteri eluloole. – Keel ja Kirjandus 11, 793–799.

